

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ: АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

FORMATION OF LEGAL CULTURE: ANTHROPOLOGICAL APPROACH

Горбова Н.А.,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук

Таврійського державного агротехнологічного університету

Автором розглядається процес формування правової культури як складного, структурованого явища, яке характеризує якісне становище правового життя суспільства на підставі його культурно-правових досягнень. Проаналізований антропологічний підхід до аналізу правової культури, та визначений ряд задач для підвищення правової культури.

Підвищення правової культури населення вбачається автором у підвищенні загальноправової підготовки населення, розповсюдженні серед нього правових поглядів, ідей та пропаганді принципів законності та правопорядку.

Ключові слова: правова культура, правомірна поведінка, правовий нігілізм, правосвідомість, якість закону, юридична техніка, додержання прав і свобод людини.

Автором рассматривается процесс формирования правовой культуры как сложного, структурированного явления, которое характеризует качественное состояние правовой жизни общества на основании его культурно-правовых достижений. Проанализирован антропологический подход к анализу правовой культуры, и определен ряд задач для повышения правовой культуры.

Повышение правовой культуры населения усматривается автором в повышении общеправовой подготовки населения, распространении среди него правовых взглядов, идей и пропаганде принципов законности и правопорядка.

Ключевые слова: правовая культура, правомерное поведение, правовой нигилизм, правосознание, качество закона, юридическая техника, соблюдения прав и свобод человека.

The author examines the process of formation of legal culture as a complex, structured phenomenon, which characterizes the qualitative state of the legal life of society on the basis of its cultural and legal achievements. The anthropological approach to the analysis of legal culture and a certain number of tasks for raising the legal culture are analyzed.

The increase of the legal culture of the population is considered by the author in raising the general legal preparation of the population, spreading among it legal views, ideas and propaganda of the principles of law and order.

Key words: legal culture, lawful behavior, legal nihilism, legal consciousness, quality of law.

Постановка проблеми. Правова культура історично формувалася і еволюціонувала в загальнокультурному середовищі, як частина культури людства і явище цивілізації. Правова культура, будучи елементом загальної культури суспільства, історично відбулася в якості специфічного способу людського існування в правовій сфері.

Науковий аналіз правової культури сприяє розумінню права як явища культури і цивілізації. Право і культура розвивалися разом, у рамках їхніх спільних генетичних початків і взаємовпливу. Право здавна знаходило культурні форми прояву. Право виникає і продовжує розвиватися як невід'ємний елемент культури. Культура як система духовних цінностей включає право, правові ідеї і цінності. Культурне середовище накладає свій відбиток на право. Рівень культурного розвитку суспільства впливає на розвиток права. Різноманітність типів культури обумовлює різноманіття типів праворозуміння.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми формування і розвитку правосвідомості особистості, цілеспрямованого управління цим процесом знаходяться в центрі уваги педагогів, філософів, соціологів, юристів і психологів. У філософії проблеми розвитку духовності, моральності і правослужності громадян розглядалися ще в працях класиків філософії – Сократа, Платона, Аристотеля, Піфагора, Гегеля, а також у працях вітчизняних філософів В.Ф. Асмуса, А.Ф. Лосева, В.О. Соловйова і ін.

Проблема осмислення правосвідомості, правової культури і правового виховання є предметом досліджень вітчизняних і зарубіжних учених. У філософії права і у теорії держави та права її досліджували С. Алексєєв, Г. Балюк, О. Бандура, Ю. Битяк, О. Ганзенко, М. Ібрагімов, Ю. Калиновський, М. Козюбра, І. Осика, П. Рабінович, А. Семітко, Р. Сербин, А. Скурагівський, С. Станік, І. Яковюк та інші. Зважаючи на це, вважаємо, що проблема правової культури була вивчена вченими під різними кутами зору, однак окремі питання цієї проблеми не знайшли достатнього висвітлення в сучасному правовому дискур-

сі, тому вони потребують подальшого наукового аналізу, зокрема в нашій статті [1; 2; 3].

Мета статті. Необхідність наукового дослідження правової культури продиктована тим, що на кожному історичному етапі формується властива йому культура і її різні прояви. Зміна типів держави і сприяє формуванню нового типу правової культури.

Виклад основного матеріалу. Категорія «правова культура» є однією з якісних характеристик правової системи країни, яка посідає надзвичайно важливе місце в загальній теорії права. І. Яковюк вказав, що під правовою культурою в загальній теорії права розуміють якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем, гарантованості прав і свобод людини [1, с. 184]. На думку С. Лисенкова, в юридичній науці склалося кілька методичних підходів до вивчення правової культури, найважливішими серед яких є структурно-функціональний і аксіологічний. Структурно-функціональний підхід базується на розумінні правової культури як сукупності (системи) елементів правової дійсності (правової надбудови, правової системи) в єдності з їх реальним функціонуванням, тобто основна увага тут зосереджується на стабільності та динаміці правової культури. Якщо статичний (структурний) аспект правової культури – це її склад, внутрішня форма, то динамічний (функціональний) – це виникнення, розвиток і взаємодія елементів правової культури між собою та з іншими соціальними явищами. М. Цимбалюк зарахував правову культуру (правосвідомість – позитивні складові правосвідомості, позитивна правосвідомість у дії [2, с. 55]) до однієї з форм буття права [3, с. 17].

Динамізм правової культури яскраво проявляється в Україні, де на початку ХХ ст. відбулася трансформація традиційного суспільства за радянських, а потім – в по-

страдянський. Відповідно, правова культура пройшла в своєму розвитку ряд етапів:

1) формування умов для переходу до нового, соціалістичного типу правової культури в умовах стійкості традиційної і релігійної свідомості (10-е – 20-е рр. XX ст.);

2) формування і розвиток радянської правової культури (30-е – кінець 80-х рр. Минулого століття);

3) становлення якісно нової правової культури в умовах побудови правової держави і громадянського суспільства, зміни цінностей і орієнтирів розвитку суспільства, поширення нового розуміння права.

Правова культура в Україні формується під впливом глобалізації, яка, з одного боку, сприяє взаємодії різних типів правових культур, з іншого – призводить до уніфікації, універсалізації, стандартизації культурно-духовних укладів, підриву традиційних цінностей культури. Привнесення в національну правову культуру будь-яких елементів ззовні, які не узгоджуються з національними компонентами духовної культури (свідомість, психологія, менталітет), тягне за собою внутрішні протиріччя. У цих умовах гостро відчувається потреба в дослідженні шляхів, форм і ступеня впливу глобалізації на правову культуру України з метою її захисту від проникнення, руйнують її національно-духовні підвалини чужих елементів, а також виділення критеріїв оцінки її самотності.

Формування правової культури вимагає підняття рівня культури правотворчості і правозастосування. На даному етапі відчувається потреба у виробленні невідкладних наукових і практичних заходів із модернізації правового виховання (формування толерантної правосвідомості, якості професійної правосвідомості, використання інформаційних технологій та ін.) як умови формування правової культури в Україні. В умовах повсюдного реформування різних державних інститутів правовиховна і освітня політика повинні бути підпорядковані цілям побудови правової держави, виховання у свідомості людей почуття поваги до закону, прав людини, позитивних правових переконань, мотивацій, установок, звички правомірної поведінки, стимулювати активну правову діяльність індивіда в умовах свободи економічної, наукової, художньої, культурної діяльності.

Активним суб'єктом правової культури є людина. Тому в рамках антропологічного підходу правову культуру оцінюють як результат діяльності людини. Наприклад, М.М. Вопленко стверджує, що «правова культура є процес і результат творчості людини у сфері права, що характеризується створенням і затвердженням в житті правових цінностей» [4, с. 44].

Антропологічний підхід до культури суспільства широко практикується у філософії і культурології. Підхід до правової культури як до результату людської діяльності широко застосовується також і в юридичній літературі.

Дійсно, людина є головним суб'єктом як культури суспільства, так і правової культури. Культура в сенсі культури землеробства, агрокультури, обробітку ґрунту зародилася ще в епоху «неолітичної революції» саме завдяки діяльності людини. У наступні історичні періоди людина, завдяки своїй багатосторонній діяльності в різних сферах життя суспільства, стала ключовою фігурою розвитку правової культури. Матеріальні і нематеріальні артефакти правової культури, її досягнення (правові пам'ятники, твори давньогрецьких філософів і римських юристів, римська юриспруденція, юридичні школи різних історичних епох, ідеї невід'ємних прав людини, свободи особистості, парламент, судова влада і т. д.) є результатом застосування людського інтелекту. Високий рівень правової культури як фундамент правової держави можливий лише за умови адекватного рівня правосвідомості, бажання людини жити по совісті і правді, поважати і дотримуватися закону, з повагою ставитися до людей, їх свободи і невід'ємних прав. Словом, людина є активним суб'єктом формування і розвитку правової культури.

Правова культура – це результат правової діяльності людини.

Правова культура включає досягнення в правовій сфері та служить показником правового розвитку суспільства. У зв'язку із цим у літературі точаться суперечки про допустимість або неправомірність включення в поняття правової культури «витрат» правового розвитку. Наприклад, М.М. Вопленко виступає проти включення правопорушення, правового нігілізму, формалізму, маргіальності, юридичних помилок до складу правового прогресивного розвитку суспільства. [4, с. 84]

Дане питання вирішується в рамках аксіологічного підходу. У даному випадку правова культура трактується як система правових цінностей, людських благ. «Правовими цінностями є такі феномени, як свобода, справедливість, рівність, безпека, порядок, загальне благо, прогрес і т.п. Цінності нерозривно пов'язані з правовою культурою суспільства, як зазначає О.В. Мартишин.

Так, антиподом правової культури є правовий нігілізм, який передбачає негативне ставлення до права, правових цінностей, правових ідей, уявлень, ідеалів, правопорядку.

Природно, в суспільстві мають місце негативні явища правового життя (злочинність, корупція, зловживання правами і повноваженнями і т.д.). Однак зазначені негативні явища не є деструктивними правовими явищами, вони, швидше за все, є антицінностями, що суперечать споконвічному призначенню права в житті суспільства. Такого роду явища суперечать також культурним засадам життєдіяльності суспільства, не мають нічого спільного з досягненнями людської культури. Як культура, так і право є досягненнями людської цивілізації. Саме в такому розумінні слід досліджувати зазначені поняття. Як стверджує Н.С. Соколова, «правова культура в повній мірі може бути зрозуміла лише в загальному конспекті соціального прогресу» [6, с. 358].

Цінності правової культури формуються в ході підтвердження значення правових явищ, предметів правової діяльності людини, юридичних артефактів. Цінність можуть представляти як предмети матеріального, зокрема юридичного світу, так і компоненти духовного пласта: правосвідомість, юридична освіта, юридична наука і т.д.

Правова культура – це система матеріальних і духовних, правових досягнень і цінностей, накопичених у процесі організації і розвитку правової сфери життя суспільства, що відображають рівень його цивілізаційного розвитку і якісного стану.

Аналіз поняття правової культури показав, що воно є складним, структурованим правовим явищем. Правова культура характеризує якісний стан правового життя суспільства на основі його культурно-правових досягнень. Правова культура оцінюється розвиненістю елементів правової життя суспільства – правосвідомістю, правомірною поведінкою, якістю закону, юридичною технікою і діяльністю, дотриманням прав і свобод людини.

Правова культура характеризує рівень розвитку правового життя, його якісний стан. При цьому вона в структурному відношенні відрізняється від структури правового життя. Не всі без винятку складові правового життя можна включати в структуру правової культури, оскільки правове життя включає в себе, поряд із позитивними досягненнями і процесами, також і негативні явища. Якщо структура правової культури буде відображати аналогічну структуру правового життя, то важко буде провести відмінність між зазначеними явищами. У разі збігу структур правової культури і правового життя стирається грань відмінності між цими двома, по суті, різними об'єктами. Слід погодитися з А.В. Малько, який стверджує, що поняття «правова культура» – більш вузьке поняття в порівнянні з поняттям «правове життя», у зв'язку із чим правова культура відображає позитивне буття в порівнянні з правовим

життям, із її позитивними і негативними явищами і процесами [7, с. 256].

Для підвищення правової культури необхідно враховувати ряд завдань. По-перше, забезпечити належну орієнтацію в основоположних засадах і принципах правової системи держави. Ці принципи, вихідні керівні ідеї правової системи, поділяються на: галузеві (наприклад, одношлюбність, добровільність вступу в шлюб – це принципи сімейного права), міжгалузеві (гласність судочинства, незалежність суддів і підпорядкування їх тільки закону – принципи цивільного процесуального та кримінального процесуального права), основні конституційні. Знання основних принципів правової системи дозволяє глибоко зрозуміти суспільну сутність права, його розумність і необхідність, сприяє переходу правових знань у переконання.

По-друге, створити базу для значного розширення обсягу та підвищення рівня правової поведінки адресатів права. Високий рівень правової поведінки людей забезпечує не тільки свободу, але організованість суспільних відносин, їх підпорядкованість громадському порядку. Правова поведінка людей означає розуміння людьми справедливості і корисності правових установок, їх відповідальності перед суспільством і державою за свої вчинки. Іншими словами, правова поведінка заснована на соціальній зрілості і юридичній грамотності громадян. Усе це – суспільно корисне явище, яке вважається передумовою нормального функціонування громадянського суспільства з розвиненою правовою культурою.

По-третє, забезпечити грамотну і ефективну боротьбу носіїв права і обов'язків за свої законні інтереси, подолати правову пасивність. Найважливіша частина правової культури – почуття законності і справедливості – має зрости на потребу боротися за справедливість, незважаючи на виникаючі труднощі. Однак протидія несправедливості не повинна перевищувати меж необхідного захисту. Наприклад, не можна «розпускати руки» у відповідь на словесну образу в громадському місці. Для цього є інші, законні заходи. Їх вибір прямо залежить від рівня сформованості правової культури.

По-четверте, здійснювати роботу з профілактики правопорушень в аспекті реальної дії принципу «незнання закону не звільняє від відповідальності» і вести боротьбу на подолання правового нігілізму, яке опанувало за останнім часом масовою свідомістю. Такий нігілізм корениться в правовому невігластві громадян і посадових осіб, їх слабкій інформованості про закони, а також в умисному, або скоріше неусвідомленому бажанні їх обійти, проігнорувати, якщо це приносить відчутні вигоди при мінімальному ризику піддатися санкціям. Щоб викоринити правовий нігілізм, слід звернути увагу на якість самих законів, які є причиною підриву довіри народу до законодавця.

По-п'яте, активізувати правову поведінку. Від активності, дієвості позиції кожного в боротьбі з порушеннями законності залежить стабільність правопорядку в суспільстві, тому велике значення має здатність громадян допомагати державі в його правоохоронній діяльності.

Висновки. Підвищення правової культури населення, перш за все, бачиться в підвищенні загальноправової підготовки населення, поширенні серед нього правових поглядів, ідей і пропаганді принципів законності і правопорядку. Такими шляхами можуть стати:

І. Право і правові закони. Закон як інструмент організації суспільних відносин є поки неперевершеним і всеосяжним серед усіх засобів соціального регулювання і контролю. Конструювання правових законів, на мій погляд, є найважливішим завоюванням цивілізації. Рано чи пізно зріла культура неминуче породжує законодавство. Воно, у свою чергу, як дитя культури, в ідеалі піклується про свою матір, зміцнюючи і примножуючи культурні завоювання.

Як приклад завоювань культури в засобах і формах правової діяльності можна вказати на законність і правосуддя. Без них важко було б очікувати належного порядку.

Законом створюються вихідні цінності процедурно-процесуального порядку. Тому про рівень правової культури красномовно свідчать такі процеси: парламентські процедури з прийняття законів, порядок вирішення конфліктів між владою, відправлення правосуддя в кримінальних і цивільних справах і т.д.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: монографія / за ред. проф. Ю.П. Битяка, І.В. Яковюка. – Х. : Право, 2007. – 248 с.
2. Ганзенко О.О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна : дис. канд. юр. наук : 12.00.01 / О.О. Ганзенко. – Запоріжжя, 2002. – 198 с.
3. Цимбалюк М.М. Формування правосвідомості громадян у процесі розбудови громадянського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / М.М. Цимбалюк. – К., 2004. – 17 с.
4. Волпенко М.М. Правосвідомість і правова культура: Навчальний посібник [Текст] / М.М. Волпенко – ВолДУ. – М. : МАУП, 2000.
5. Мартишин О.В. Проблема цінностей в теорії держави і права / О.В. Мартишин // Держава і право. – 2004. – № 10. – С. 5.
6. Соколова Н.С. Правосвідомість, правова культура і правове виховання // Проблеми загальної теорії права і держави / Під заг. ред. В.С. Нерсесянц. – М., 2001. – С. 407.
7. Лисенков С.Л. Теорія держави і права : підручник / С.Л. Лисенков, А.М. Колодій, О.Д. Тихомиров, В.С. Ковальський. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 448 с.
8. Мартинов М.П. Організаційно-правові засади управління юридичною освітою в Україні : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 / М.П. Мартинов. – Запоріжжя, 2012. – 251 с.